

Ибраимова Г.О.

КОТОРМОДОГУ ЭКСТРАЛИНГВИСТИКАЛЫК ФАКТОРЛОРДУН РОЛУ

Ибраимова Г.О.

РОЛЬ ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В ПЕРЕВОДЕ

G.O. Ibrahimova

THE ROLE OF EXTRALINGUISTIC FACTORS IN TRANSLATION

УДК: 81(575.2)(04)

Төмөнкү статья котормодогу экстралингвистикалык факторлордун ролу тууралуу. Экстралингвистикалык факторлор котормодо чыгарманын эстетикалык баалуулугун таасирин арттыра тургандыгы жана адекваттуу которууга мүмкүнчүлүк бергендиги тууралуу айтылат. Көркөм чыгармаларды адекваттуу которуу учун автордун жеке чыгармачылык чеберчилиги жана тилдин аткарган функциясы, экстралингвистикалык факторлордун тийгизген таасири зор экенин билдирет.

Негизги сөздөр: *экстралингвистикалык фактор, аспект, адекваттуу которуу, эстетикалык баалуулук, улуттук өзгөчөлүк, лингвистикалык релеванттуулук, лингвомаданий изилдөө.*

Данная статья посвящена роли экстралингвистических факторов в переводе и рассматривает влияние экстралингвистических факторов на эстетическую ценность произведений при адекватном переводе.

Статья показывает, что для адекватного перевода художественных произведений необходимы переводческое мастерство автора, функциональные особенности языка, а также экстралингвистические факторы.

Ключевые слова: *экстралингвистический фактор, адекватный перевод, эстетическая ценность, национальный колорит, лингвистическая релевантность, лингвокультурологическое исследование.*

The given article is devoted to the role of extra-linguistic factors in translation and considers the influence of the extra-linguistic factors on the aesthetic value of works in adequate translation. The article underlines that translation skill of the author, functional peculiarities of the language, also extra-linguistic factors are necessary for the adequate translation.

Key words: *extra-linguistic factors, adequate translation, aesthetic value, national colouring, linguistic pertinence, lingua cultural research.*

Азыркы учурда мамлекеттер арасындагы байланышта маданий карым-катнаш башкы орунда турарын жакшы билебиз. Кыргыз элинин маданиятын, адабият менен искусствосун дүйнө элдерине жеткирүүдө, кыргыз элине таандык чыгармаларды тектеш эмес тилдерге которууда анын түп нускасы менен салыштырып берүүдө экстралингвистикалык факторлордун ролунун таасири чон экендиги профессор Караева З.К. иштеп чыккан котормо категориясы далилдеп турат. [4:2006,31-б.]

Көркөм чыгарманын жалпы экстратилдик фактору профессор Б.Усубалиев төмөндөгүдөй пикири менен таамай белгилейт: “Кадыресе кеп менен көркөм кептин ортосунда материалдык жактан алганда, эч кандай деле айырмачылык жок. Тактап айтканда, экөө тен эле бирдей материалдык базага

(тыбышы да, сөздөрү да, сүйлөмдөрү да окшош) таянат. Көркөм кептин өзгөчөлүгүн аныктоодо адегенде көркөм чыгарманын өзүнүн табият-манызына назар буруу абзел. Көркөм чыгарма көркөм ой жүгүртүүнүн бир түрү катары искусствого кирет, демек, колдонулуш өзгөчөлүгү жана максаты боюнча кадыресе кептен айырмаланып турат. Кадыресе кеп – бул байланыш-катыш куралы, ал эми көркөм кеп байланыш-катыш менен гана чектелбейт, ал эстетикалык каражат, б.а. искусствонун бир формасы.” [1:2009,831-б.]

Котормонун экстралингвистикалык аспектиси жөнүндө А.Д. Швейцер [6:1988.] “маданият котормону ишке ашыруудагы экинчи система” деген оюн айткан. Котормочу түп нусканын автору менен котормонун окурманынын байланыштыруучусу катары түп нусканын тилинин маданиятын гана билбестен, нускадагы текстти туура түшүнүп, аны адекваттуу берүү үчүн котормонун тилинин маданиятын да билиши керек экендигин көрсөтүү менен А.Д. Швейцер [6:1988.] котормонун теориялык жана практикалык өнүгүүсүнүн заманбап этабында психологиялык, социо-маданияттык ж.б. маселелерди карай турган башка көрүнүштөрдү – перспективаларды да көңүлгө албай коюу болбойт дейт. Улуттук өзгөчөлүк, улуттун маданияты, тарыхы, тили, философиялык дүйнө таануусу, улуттук маданиятка негизделген жеке автордук көз караштары, социалдык жашоо турмушу ж.б. жөнүндөгү элдин улуттук өзгөчөлүгүн жана ал өзгөчөлүктүн ошол элдин тилинде берилишин изилдөө котормонун экстралингвистикалык аспектисин түзөт. “Экстралингвистикалык контекст болгон окуянын убактысы, жайгашуу орду, жагдайы ж.б., жөнүндөгү айтылган ойду, фактыларды камтып, ал билимге ээ болуу рецепторго (котормочуга) тилдик бирдиктерди, айтылган ойду туура интерпретациялоого жардам берет” [6:1988].

Маданият деген эмне экендигин түшүнүү максатында В.С. Виноградовдун [3,36-б.] төмөндөгү аныктамасын колдонобуз: “Маданият – бир коомчулукка кирген адамдардын топтогон жана топтоп келе жаткан материалдык жана рухий баалуулуктарынын жыйындысы, улуттук социомаданий фондду бир коомчулукка кирген адамдардын баалуулуктары түзөт”. Котормонун экстралингвистикалык аспектиси үчүн ушул улуттук маданияттын жыйындысы жөнүндөгү маалыматтарга ээ болуу жана ошол тилде жаралган чыгарманы башка тилде экстралингвистикалык факторлорду эске алуу менен кайрадан түзүп

чыгуу котормочулар жана котормо изилдөөчүлөр үчүн актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Фон маалыматы элдин улуттук маданияты, тарыхы, тили, философиялык көз карашы, жайгашкан жери, этнографиялык, фольклордук ж.б. фактылар жөнүндөгү спецификалык түшүнүктөрдү камтыйт. Котормонун экстралингвистикалык аспектин изилдөөдө З. Караева [4, 27-б.] лингвопоэтикалык котормо категориялары боюнча зор эмгектерин иштеп чыккан жана жараткан. Котормолорду изилдөө экстралингвистикалык: маданий, тарыхый, социологиялык, топологиялык, эстетикалык, психологиялык релеванттуулуктарын камтыйт жана ушул релеванттуулуктардын реализацияланышы менен котормону адекваттуулукка алып келгенге чоң таасир берет.

Тил илиминде котормону ишке ашыруудагы сөздүн маалымат берүү структурасын: лингвистикалык жана экстралингвистикалык деген эки бөлүккө бөлүп карашат. Экстралингвистикалык факторлор коомдун жана табияттын материалдык жана рухий формасына мүнөздүү болгон кубулуштар, фактылар, иш-аракеттер, өзгөчөлүктөр, касиеттер ж.б. жөнүндөгү маалыматтарды камтыйт.

Котормочулук иш аракетте лингвистикалык релеванттуулук негизги ролду ойнойт. Көркөм чыгармаларды тектеш эмес тилдерде которууда котормо категориялары лингвопоэтикалык анализ жасоодо бизге тилдин да, адабий өзгөчөлүктөрдүн да изилдөө системасын түзүп берет, б.а., фонетика-фонологиялык деңгээлден баштап, тыбыш, сөз, сөз айкаштары, фраза, абзац жана тексттик деңгээлге чейин катышуучу лингвистикалык каражаттарды камтыйт. Ал эми экинчи жактан социалдык, маданий, когнитивдүү, топологиялык, прагматикалык, тарыхый релеванттуулукка негизделген экстралингвистикалык каражаттар түзөт [4].

Лингвомаданий изилдөөлөр азыркы убакта котормонун теориясы жана практикасында чоң мааниге ээ болууда. Маданий аралык коммуникация күндөн күнгө өсүү менен котормочулардын алдына улуттук колорит менен берилген, башка маданият үчүн өзгөчө болгон сөздөрдүн маанисин жеткирүүдө жаңы талаптарды коюуда. Тил менен маданияттын ортосундагы байланыш лингвисттердин, методисттердин, маданий изилдөөчүлөрдүн көңүлүн бурууда.

Кыргыз жана англис тилдеринин ортосундагы көркөм чыгармаларды которуудагы семантикалык дал келүү ушул теориянын негизинде каралып, кыргыз тилинен англис тилине которууда сөздөрдүн лексикалык маанилеринин дал келүүлөрү ар кандай деңгээлде болорун унутпашыбыз керек.

Кээ бир сөздөр кыргыз тилинен англис тилине которууда толугу менен дал келет, мында кандай гана контекст болбосун, андай сөздөр бир гана эквивалент менен берилет.

Кандай гана тил болбосун, андагы сөздөр көп маанилүү касиетке ээ, бир тилдеги сөздөрдүн маанилүүлүк системасы экинчи бир тилдин системасына туура келбейт. Эки тилдин ортосундагы лексикалык бирдиктердин толук эмес, жарым-жартылай дал келиши көбүрөөк кездешет. Мында бир эле сөзгө бир

канча семантикалык эквивалент туура келиши мүмкүн. Айта кетсек, кыргыз чыгармаларындагы жайлоону, анын касиетин, жайкы сулуулугун, жайгашкан жерин, анын түрлөрүн сүрөттөгөн сөздөр көп. Бул өзгөчөлүк кыргыздардын тоого жакын болуп, ар бир жылдын жай мезгили менен жайлоолонгондуктан, кыргыз элине жайлоонун мааниси чоң экендигин билдирет. Ошондой эле кыргыз эли кочмон калк болгондуктан корком чыгамалардан көптөгөн мисалдарды келтирүүгө болот.

Мисалы, – Сенин атың Маңкурт эмес, Жоломан. Наймандын жайлоосуна көчүп бараткан кечте туулгансың сен, ошол үчүн атыңды Жоломан деп коюшкан, сен туулганда биз үч күн өрүү конуп, үч күнү той бергенбиз. [2]

– Your name is not Mankurt, but Zholoman – it means «Gods help on a journey». We called you that because you were born on a journey during a migration of the Naiman tribe. When you were born everyone stopped for three days of rejoicing and celebration.

Бул чыгармада кыргыздардын тоону, жаратылыштын кооздугун берип, көчмөндүү калк экендигин кабар берген маалыматтарды камтыйт. Ошондой эле кыргыз калкынын мурдакы заманда балдарына ат коюудагы кээ бир өзгөчөлүктөрүн белгилей кеткен. Мисалы: жолдо төрөлсө – Жоломан, Жолчубай, жайлоодо торолсо – Жайлообек, кыштоодо төрөлсө – Кыштообай ж.б. Ошону менен бирге баланын төрөлүшү же жарык дүйнөгө келиши адамзат үчүн чон майрам экендигин билебиз.

Котормодо кээ бир учурларда лексикалык эквиваленттүүлүктүн жоктугу бир тилдеги лексикалык бирдиктердин (сөздөрдүн, сөз айкаштарынын) экинчи тилдин лексикалык бирдиктерине таптакыр окшошпогон учурлары кездешет. Эквиваленттүүлүктүн жоктугу экстралингвистикалык факторлорду камтыган маданий-тарыхый жана социалдык абал менен түшүндүрүлөт. Анткени элдин маданияты, алардын басып өткөн жолу, көз караштары да айырмаланып, ар түрдүү болгондуктан которууда элдин маданиятына жана жашоо шартына карай бир канча айырмачылыктар бар. Кыргыз маданиятында балдарга кайрылууда көптөгөн сөздөрдү кездештирүүгө болот. Мисалы: кулунум, күчүгүм, жаным, секетим, айланайын, секет кетейиним ж.б.

– Гүлүмкан бактылуу жылмайып, баласын бооруна кысып, эркелете айтты: -Күчүгүм, күчүгүм! Көрдүңбү, кичинекей бөлтүрүктөр сага ойнойбуз деп келишиптир.(2, 46)

– Gulumkan smiled happily and squeezed her son, saying caressingly, “ Kuchuk, Kuchugom, my little puppy! Look how the little cubs come running to you. Aren't they sweet and grey and cuddly? Are you going to be friends with them?” (7, 224 б.).

Бул жерде биз жогоруда айткандай эле кыргыз маданиятына таандык болуп, котормо транслитерация жолу менен берилди.

– Ошол күнү Найман эне маңкурт болгон уулун кошуп отуруп, жаны кашайганда минтип

айтканы бекеринен эмес го: ”Кулунум, сенин эс учуңан ажыратып жатканда кулунум, кычкачтап жаңгак чаккансып, башыңа шири кийгизип, мээңди чагып жатканда, кулунум, чеңгерлеп мыкчып мээңди, чанагыңдан коркунучтун кан- шүүшүңү аралаш көзүң чыгып баратканда кулунум, Сары-өзөктүн түтүнү жок кыямат оту жаныңда куйкалап, каның катып жатканда, эриниңе бир тамчы суу тамызбай асман мисирейгенде, - мына ошондо бүт дүйнөгө жан берген жараткан Эгебиз Күн сага жексур көрүнүп, жарык чачкан Күн эмей эле ааламдагы жаркын Эгелердин эң караңгысы сен экенсиң деп Күндү каргай алдың бекен? “ (2,116 б.)

- *Lamenting over her son, turned into a mankurt, Naiman-Ana said in her frenzy of grief and despair: “When they tore your memory from you, crushing your head like a nut in tongs, tightening the pressure on your skull with the slow twisting of the drying camel skin; when they fastened that unseen ring on your head so that your eyes stood out of their sockets, filled with the fluid of feat; when the raging thirst of the Sarozek tormented you, and there was not even one drop to fall from the sky to your lips – did not sun, which gives everyone life, become for you a hateful, blindingbody, the blakest of all the heavenly bodies in creation?” (7, C. 127)*

Бул мисал менен эненин баласына болгон сүйүү сезимин, эненин үнүн, эненин мээримин «кулунум» деген сөзүнөн улам сезип турабыз.

- *Сени эмне кылышкан шордуу? - деп эне күбүрөдү да, эриксизден эриндери дирилдеп, аргасыз ачууга, ичин өрттөгөн ызага, баласы экөөнүн башына түшкөн кайгыга чыдабай кайрадан сыздап ыйлады. Эненин күйүп жатканы тиги манкуртка чымын чакканчалык болбоду. [2,187б.]*

-*What have they done to you? His mother whispered, and once again her lips began to tremble against her will, but also partly from anger, hate and grief. Again she began to sob, at the same time trying to*

calm herself. The sorrow of his mother in no way touched the mankurt. [7,157б.]

Эненин ички сезимин, ичинин күйүп өрттөнүп жаткандыгын, бала эне үчүн эч бир нерсеге алмашкыс байлык экендигин котормочу автордук чеберчилик менен бериши керек.

1. Кандай гана тил болбосун, ал коомдун жана анын тарыхынын өнүгүүсү менен тыгыз байланышта.

2. Көркөм чыгармаларды адекваттуу которуу үчүн автордун жеке чыгармачылык чеберчилиги жана тилдин аткарган функциясы, экстралингвистикалык факторлордун тийгизген таасири зор.

3. Экстралингвистикалык факторлордун көркөм чыгармаларды которууда чыгарманын эстетикалык баалуулугун арттырат.

Адабияттар:

1. Акматалиев А.А. Азыркы кыргыз адабий тили – Бишкек: 2009 стр.928
2. Айтматов Ч.Т. Чыгармаларынын жыйнагы: 8 том – Бишкек: Бийиктик, 2009
3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение М:1990
4. Караева З.К. Перевод и семиотика: Многоязычное бытие эпоса «Манас» и теоретико-методологические проблемы транслатологии. Б.: Айат, 2006
5. Калиева К.А. Кыргыз аялдар поэзиясы – «Кыздар ай»-Бишкек. 2007.
6. Швейцер А.Д. Теория перевода - М., 1988
7. Ch. Aitmatov Selected stories.- Boston; Moscow: 2009
8. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English/ A.S. Hornby. -7th edition.-Oxford: Oxford university press, 2005
9. Бокоева Ж.Т. Кыргыз поэзиясындагы махабат темасы (Омор Султановдун ырларынын мисалында) // Наука и новые технологии, №1, с.199.
10. Алиева Р.Р. Адекватность передачи лирических отступлений (пейзажа) на кыргызском языке. (на примере перевода романа тургенева «отцы и дети») // Наука и новые технологии, №1, с.199.

Рецензент: к.филол.н., доцент Абдыкаимова О.С.